

Nyelvtörténet: a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika keresztmetszetében

A modern nyelvtörténeti kutatások konceptuális alapjait kétségkívül a 19. század végén formálódó újgrammatizmus teremtette meg. Az iskola elismerésre méltó örökséget hagyott a nyelvészetben: nem véletlen, hogy az újgrammatikus szemlélet az, ami az ilyen témájú munkák elméletét és módszertanát még manapság is a leginkább meghatározza. A változások leírásakor rendre megjelenő két elv, a „hangfejlődési tendencia” és az „analógia” ennek az irányzatnak a mintegy másfél százados továbbélését mutatja.

Előadásomban mindenekelőtt arra igyekszem felhívni a figyelmet, hogy a hangfejlődési tendenciák és az analógiás folyamatok kettősére építő szokásos nyelvtörténeti magyarázatok nem tényleges oksági érvelések. Az újgrammatikusok a hangfejlődési tendenciákat olyan általános érvényű fiziológiai mechanizmusoknak tekintették, amelyek a képzés lassú eltolódásával járnak, de arra, hogy ezeket valójában mi idézi elő, nem tudtak választ adni. Függetlenül attól, hogy újabban már nem fokozatos eltolódásokat, hanem inkább ugrásszerű változásokat feltételeznek, a napjainkban is használt nyelvtörténeti folyamat-megnevezések (*monoftongizáció, nyúlás, tövéghangzók eltűnése* stb.) továbbra sem az okokat, csupán a kiindulás és az eredmény viszonyát, vagyis a korábbi és a későbbi adatsorok közti eltéréseket jelölik. Az analógia elve, de leginkább a viszonya a hangfejlődési tendenciákhoz, még problematikusabbnak látszik. Tulajdonképpen mindmáig rejtve maradt, hogy vajon miért lehetségesek és hogyan terjedhetnek el ezek az individuális pszichikai asszociációk, ha a hangfejlődési tendenciák egyébként fiziológiai jellegűek és általános érvényűek.

Ez a nyelvi változások háttérét érintő probléma a közösség és az egyének nyelvének szétválasztásából adódik: mintha a hangfejlődési tendenciák csak az előbbihez, az analógiás hatások meg csak az utóbbihoz tartoznának. A nyelv társas és kognitív szerveződésének leírása közötti konfliktust – ha nem is túl tudatosan, de – maguk az újgrammatikusok is érzékelték, bár megoldani nem tudták. Már a 19. század végén két olyan módszertani célkitűzést fogalmaztak meg, ami a közösség és az egyének nyelveinek összekapcsolására irányult, ám ezeket a korabeli technikai feltételek mellett nem lehetett igazán eredményesen véghezvinni. Egyrészt posztulátumként rögzítették, hogy a nyelv folyton változik, amiben a beszélőknek meghatározó szerepük van, így a nyelvi folyamatok bármiféle vizsgálata során a történeti közelítés az egyetlen lehetséges, a közösségi és az egyéni nyelv változásainak pedig összhangban kell lenniük egymással. Másrészt azt is leszögezték, hogy a nyelvi változások mechanizmusa általá-

nos, a különböző korokban csak a konkrétumok térnek el, ezért a tudós a múlt közvetlenül nem megtapasztalható történetét leginkább úgy ragadhatja meg, ha egyúttal a jelenben jól megfigyelhető közösségi és egyéni nyelvi folyamatokat is vizsgálja.

Ezt az újgrammatikusok által kijelölt, előremutató kutatási programot, vagyis az élőnyelvi változások és a kognitív nyelvi folyamatok tanulmányozását később az önálló diszciplínaként fellépő szociolingvisztika és pszicholingvisztika kezdte el megvalósítani. A két tudományterület profilja azonban nemcsak a nyelvtörténeti kutásoktól vált el, de jórészt egymástól is: az előbbi csak a közösségi nyelvi változásokra, utóbbi pedig csak az egyéni nyelvi folyamatokra koncentrált. Márpedig a nyelvi változások mozgatórugóinak feltárásához ezek együttes, de legalábbis egymásra vonatkoztatott vizsgálatára lenne szükség. Az eredeti újgrammatikus célkitűzésnek megfelelően előadásomban ezt a három szílat próbálom meg összekapcsolni, ezáltal pedig a nyelvtörténetet a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika keresztmetszetébe helyezni. Ennek során a nyelvi változásoknak egy olyan, a szokásostól merőben eltérő általános modelljét kívánom bemutatni, ami a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika empirikus eredményeivel nemcsak hogy összeegyeztethető, de egyenesen azokból indul ki.

Fehér Krisztina

egyetemi tanársegéd

DE BTK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

krfeker@gmail.com